

and History", *JSS*, XXIX (1984), s. 53-64; Sh. Abramsky, "Midian, Midianites", *EJd.*, XI, 1505-1507; Fr. Buhl, "Medyen Şuayb", *IA*, VII, 473-474; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Madyan Shu'ayb", *El²* (Fr.), V, 1145-1146; Sargon Erdem, "Amâlika", *DİA*, II, 557.

ÖMER FARUK HARMAN

MEDYENİYYE

(المدينية)

Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin'e
(ö. 594/1198)
nisbet edilen bir tarikat.

Şuaybiyye olarak da anılan Medyeniyye, Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ilk tarikat olup başta Şâzeliyye olmak üzere bu coğrafyada görülen diğer tarikatlar üzerinde etkili olmuştur. Ebû Medyen'in hacca gittiği bir yıl Arafat'ta Abdülkâdir-i Geylânî ile görüşüp ondan hırka giymiş olması dolayısıyla (Şattanûfî, s. 106-107) Medyeniyye'yi Kâdiriyye'nin bir kolu sayanlar varsa da bu doğru değildir.

Ebû Medyen'in tarikat silsilesi Ebû Saîd el-Endelüsî, Ebû Ya'zâ el-Mağribî, Ebû'l-Fazl Muhammed el-Bağdâdî, Ahmed el-Gazzâlî, Ebû Bekir en-Nessâc, Ebû'l-Kâsım el-Gürgânî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali er-Rûzbârî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Dâvûd et-Tâî, Habîb el-Acemî, Hasan-ı Basrî yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Rinn bu silsileden başka üç farklı silsile daha zikreder (*Marabout et Khouan*, s. 217).

Ebû Medyen'in halifeleri Abdürrâzık el-Cezûlî, Abdürrahîm el-Kınâî, Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî ve Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdürrahîm el-Uksurî vasıtasıyla Kuzey Afrika'ya yayılan Medyeniyye'nin esasları ve tarihî gelişimi konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ebû Medyen'in tasavvuf anlayışı hakkında kendisinden feyiz alan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserleri ve özellikle *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* bu konuda ilk ve en önemli kaynaktır. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de kendisinden en çok söz edilen şeyh Ebû Medyen'dir. İbnü'l-Arabî, "Günahkârlar nasıl hiç çekinmeden açıkça günah işliyorlarsa siz de öylece açıkça ibadet ediniz. Allah'ın size ihsan ettiği her türlü nimeti üzerinizde açıkça gösteriniz" diyen (Münâvî, I, 667) Ebû Medyen'i "ricâl-i zâhir"den sayar. Cehrî zikrin esas olduğu Medyeniyye'de yemekten sonra iki rek'at nâfile namaz kılmak tarikatın âdâbındandır. Halvette, "Lâ ilâhe illallahü vahdehü lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" cümlesi

vird olarak okunur (Muhammed es-Senûsî, s. 61).

Medyeniyye tarikatı Abbâsiyye (kurucusu Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, ö. 633/1236), Amûdiyye (kurucusu Ebû İsâ Saîd b. İsâ el-Amûdî), Ayderûsiyye (kurucusu Ebû Bekir b. Abdülâh el-Ayderûs, ö. 914/1508), Dücâniyye (kurucusu Ahmed ed-Dücânî, ö. 951/1544), Haccâciyye (kurucusu Ebû'l-Haccâc Yûsuf el-Uksurî, ö. 642/1244), Mehdâviyye (kurucusu Abdülazîz b. Ebû Bekir el-Mehdâvî, ö. 621/1224), Meşîşîyye (kurucusu Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî, ö. 625/1228), Meymûniyye (Havâtiriyye, kurucusu Ali b. Meymûn, ö. 917/1511), Sebtîyye (kurucusu Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî, ö. 601/1205), Tâziyye (kurucusu Ebû Sâlim İbrâhîm et-Tâzî) adlı kollara ayrılmıştır. Bunların dışında Şâzeliyye, Ekberîyye, Cebertîyye, Yâfiyye ve Senûsiyye gibi tarikatlar da Medyeniyye'nin kolları arasında zikredilmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir, Şeyh Bedreddin Simâvî'nin Medyeniyye'den icâzetli olduğunu söyler (*Osmanlı Mûellifleri*, I, 39).

Kuzey Afrika'dan sonra İç ve Orta Afrika ile Ortadoğu'ya kadar yayılan Medyeniyye, zamanla başta Şâzeliyye ve Senûsiyye olmak üzere diğer tarikatlar içerisinde erimiş ve XIX. yüzyıla gelindiğinde mensupları yok denecek kadar azalmıştır (Trimingham, s. 47, 89-90). Hüseyin Vassâf bunun sebebini, başka tarikatlardan da icâzetli olmaları dolayısıyla şeyhlerin Medyeniyye yerine diğer tarikatların adlarıyla anılmasına bağlar (*Sefîne*, I, 233). Medyeniyye tarihe karışmış olmakla birlikte pîrin etkisi hâlâ devam etmektedir. Pîr bugün dahi Tilimsân ve çevresinin mânevî sahibi ve koruyucusu olarak kabul edilmekte, bütün Kuzey Afrika'da büyük saygı görmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şattanûfî, *Behcetü'l-esrâr*, Kahire 1304, s. 106-107; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), I, 665-670; Bandırmalızâde, *Mir'âtü't-turuk*, İstanbul 1306, s. 10-11; Zebîdî, *İk'd*, s. 100-101; Muhammed es-Senûsî, *Selsebilü'l-mu'în*, Kahire 1353, s. 61-63; Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 209; III, vr. 118^a-121^a; A. Le Chatelier, *Les confréries musulmanes du Hedjaz*, Paris 1887, s. 77-78; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 231-233; L. Rinn, *Marabout et Khouan*, Alger 1884, s. 31, 217, 529-532; *Osmanlı Mûellifleri*, I, 39; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders*, Oxford 1971, s. 46-47, 88-90, 278-279; Âmir en-Neccâr, *et-Turuk-ş-şufiyye fi Mısr*, Kahire, ts., s. 82-85, 172-173; Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 1999, s. 349-350; Tahsin Yazıcı, "Ebû Medyen", *DİA*, X, 186-187.

DİLAVER GÜRER

MEDYUM

Ölmüş kimselerin ruhlarından mesajlar aldığı veya yaşayanlarla ölülerin ruhları arasında haberleşme sağladığı söylenen kişi
(bk. RUH ÇAĞIRMA).

MEFÂSİD

(bk. MEFSedet).

MEFÂTİHU'L-GAYB

(مفاتيح الغيب)

Fahreddin er-Râzî'nin
(ö. 606/1210)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Bazı sûrelerin sonunda yer alan tarihlere ve en son Feth sûresinde zikredilen 603 (1206-07) yılından anlaşılacağı üzere müellifin hayatının son yıllarında kaleme alınan eser ilim çevrelerinde daha çok *et-Tefsîrû'l-kebîr* ve *Tefsîrû'r-Râzî* adlarıyla şöhret yapmıştır. Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'i tamamlamadığını, eksik kalan bölümünün talebeleri tarafından yazıldığını ileri sürenler olmuştusa da Râzî üzerine çalışma yapan İbn Âşûr, Muhsin Abdülhamîd, Muhammed Sâlih ez-Zerkân gibi âlimler eserin tamamının Râzî'ye ait olduğu görüşündedir (Muhsin Abdülhamîd, s. 54).

Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*'i yazmaktaki maksadının akıl prensipleri ve istidlâl yolları ışığında Kur'an'a yöneltilen hücumları önlemek, İslâm inancıyla ilgili istidlâlleri güçlendirmek ve bu konuda ileri sürülen karşı fikirleri reddetmek olduğunu belirtmektedir (*Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 46-56). Müellif eserinde rivayet ve dirâyet metotlarını birlikte kullanmış, çok miktarda akfî istidlâlde bulunarak naklî bilgileri akfî delillerle desteklemeye çalışmış, bunları yer yer felsefî tartışmalara dayandırarak incelemiştir.

Mushaf tertibinin esas alındığı eserde Fâtiha sûresi müstakil bir cilt olacak şekilde ele alınmış, müfessir metodunu bu ciltte ortaya koymuştur. Eserde her sûrenin tefsiri başlı başına bir kitap niteliğinde olup kitaplar bablara, bablar meselelere bölünmüştür. Meseleler de yer yer mukaddime, hüccet, latife, hüküm ve vecih şeklinde alt başlıklara ayrılarak işlenmiştir. Fahreddin er-Râzî âyetlerin tefsirine bazan sebeb-i nüzûlle, bazan filolojik açıklamalarla, bazan farklı kıraatleri

zikretmekle, çoğunlukla da âyetler arasındaki münasebeti göstermekle başlar. Müellif bir âyeti tefsir ederken genellikle önce onu açıklayan diğer âyet veya âyetlere işaret etmiş, önceki âyetlerle münasebetini kurmuş, ardından âyetin kıraat yönüne geçmiş, filolojik yönünü ele almış, en sonunda çıkarılabilecek mânaları etrafıca sıralamıştır.

Mefâtihu'l-gayb'da kaynak belirtilmeksizin tekrarlar dışında genellikle senedsiz olarak 1600 hadise yer verilmiş olup bunlardan 1062'si *Kütüb-i Sitte*'de bulunmakta, zayıf görülen rivayetler tenkit edilmektedir. Tefsirdeki hadisler için önemli bir kaynak da Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* adlı eseridir. Müellif çok defa, hadis literatürüne ve tefsirlere giren İsrâiliyat'ı gerek rivayet tekniği gerekse akli istidlâl yöntemiyle eleştirerek reddetmiştir (Cerrahoğlu, sy. 2 [1977], s. 31-32).

Fahreddin er-Râzî, Kur'an'da neshin varlığını kabul ederse de mensuh âyetlerin sayısını az gösterme eğilimindedir. Âyetler ve sûreler arasındaki irtibat üzerinde önemle duran Râzî, bunu ya tek bir ifadede muhtemel anlamlar çıkararak veya âyetler arasında mevcut gizli ilişkiyi ortaya koyarak gerçekleştirmeye çalışır, âyetlerin nazmına özen göstermeyen müfessirleri eleştirir. Müellifin üzerinde önemle durduğu bir başka konu da kıraatlerdir. Sahih ve meşhur kıraatlerin doğruluğuna Arap dili ve şiirinden deliller getirir. Çeşitli okuyuş vecihleri arasında tercihlerde bulunur, bunu yaparken âyetler ve sûreler arası münasebet ve insicamı dikkate aldığı görülür (Adigüzel, s. 446-448).

Geçmiş müfessirlerden nakilde bulunmakla birlikte Fahreddin er-Râzî tefsirinde kendi varlığını kuvvetli bir şekilde belli eder. Naklettiği görüş ve değerlendirmeleri tartışır ve aralarında tercihler yapar. Daha çok dirâyet metodunu kullandığı için tefsirinde ilmî kişiliği ve kudreti açık bir şekilde görülür. İslâm felsefecilerinin ve Yunan filozoflarının fikirlerini nakledip Ehl-i sünnet'e aykırı bulduklarını reddeder. Râzî müteşâbih âyetlerin te'vilinde de gücünü ve dirâyetini göstermiş, ancak bu konudaki ısrarlı tutumu sebebiyle Takıyyüddin İbn Teymiyye gibi âlimlerin şiddetli tenkidine uğramıştır (Yıldırım, s. 24-25). Müellifin Kur'an'da her şeyin mevcut olduğuna dair inancı tefsirinde çeşitli bilgilere yer vermesine sebep olmuştur (Ceylan, sy. 3 [1987], s. 49). Bazı âyetleri tefsir ederken zamanın fen bilimlerinden ve özellikle astronomi-

den mâlûmat aktarmış (M. Hüseyin ez-Zehbî, I, 294), ancak bazan yanlış sonuçlara ulaştığı olmuştur. Meselâ, "O yeryüzünü size bir döşek yaptı" mealindeki âyeti (el-Bakara 2/22) tefsir ederken bu âyetin dünyanın dönmediğine delâlet ettiğini söylemiştir (*Mefâtihu'l-gayb*, II, 102).

Fahreddin er-Râzî, gerek aldığı eğitim gerekse yaşadığı dönem itibarıyla kelâm konularının hemen hepsine eğilme gereğini duyar, çeşitli mezheplerin görüşlerini tartışır. Bu sebeple *Mefâtihu'l-gayb* kelâm ilmi açısından vazgeçilmez bir kaynaktır. Bütün gayretini Sünnî inancını savunmaya harcayan müfessir, Eş'arî olması sebebiyle "cebr-i mütavassıt" diye adlandırılan yaklaşımı destekleyerek savunmuştur (Bilmen, II, 490). Bazı konularda mezhebinin görüşlerine muhalefet etmiş, diğer kelâmcılardan, filozoflardan, hatta muhalif fırkalardan da yararlanmıştır (meselâ bk. *Mefâtihu'l-gayb*, III, 11; IV, 21; XXI, 160; XXV, 24). Râzî tefsirinde kelâm mücadelesini bilhassa Mu'tezile'ye karşı yapmış, kazâ ve kader meselelerinde onların görüşünü reddetmiştir. Şîa ile en önemli tartışması, Hz. Peygamber'den sonra en faziletli müslümanın Hz. Ebû Bekir ve Ali'den hangisinin olduğuya ilgilidir. Tefsirinde Mu'tezile ve Şîa ile yaptığı tartışmalarda rivayete dayanan bilgilerden çok usul kurallarına başvurmuştur (Yıldırım, s. 310-312).

Râzî'nin tasavvufa meylettiği bir zamanda yazıldığı söylenen tefsirinde tasavvufî açıklama ve değerlendirmeler bir hayli fazladır. Onun bazan hiç beklenmedik yerde âyetin bir kelimesinden işârî anlamlar çıkardığı, mutasavvıfların delil olarak kullanmadığı birçok âyetten tasavvuf lehine deliller ve anlamlar istinbat ettiği ifade edilmiştir. Fahreddin er-Râzî, vahdet-i vücûd gibi tasavvufun en hassas konularını bile şer'î ölçüleri zedelemekten ele alabilmiş, mâkul bir üslûpla tasavvufî tefsirin bir örneğini ortaya koymuştur (Bilmen, II, 491; Yüce, s. 251-252 ve tür.yer.).

Şâfiî mezhebine mensup olan Fahreddin er-Râzî'nin tefsirinde fikhî izahlar büyük bir yekün tutar. Özellikle ahkâm âyetlerinin tefsirinde mezheplerin ihtilâflarına genişçe yer verir, fıkıh usulüyle ilgili açıklamalar yapar; âyetlerden hangi hükümlerin ne şekilde istinbat edildiğini gösterir. Genelde Şâfiî mezhebini desteklemek için Hanefiler'den Cessâs ile mücadeleye girer, onun *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ından alıntılar yaparak bunlara cevap verir (Yıldırım, s. 24-25).

Müellif, tefsirinin rivayet ve dil yönünü büyük ölçüde Abdullah b. Abbas'tan gelen nakillere dayandırmış, kelimelerin iştikakı, kıssalar, haberler, esbâb-ı nüzûl ve kıraatle ilgili bir kısım bilgileri ondan aktarmıştır. Ancak rivayetinde zaaf bulunması, anlamının Kur'an'ın nassına muhalif olması veya İsrâiliyat'tan kabul edilmesi gibi sebeplerle İbn Abbas'tan gelen bazı bilgileri reddetmiştir (Cerrahoğlu, sy. 2 [1977], s. 17-18). Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı Fahreddin er-Râzî'nin en önemli rivayet kaynağıdır. Kelime ve cümle tahlili gibi filolojik konularda ise daha çok Zeccâc ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan yararlanmıştır. Âyetlerin akfî, psikolojik ve ahlakî yorumu için pek çok yerde uzun alıntılarla Gazzâlî'ye dayanmıştır. Ayrıca değişik kaynaklardan kelâma ve felsefeye dair bilgiler nakletmesine rağmen bu kaynakların adını zikretmediği de olmuştur (Ceylan, sy. 3 [1987], s. 50). Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Müslim el-İsfahânî, Kâdî Abdülcebbâr, Ebû Bekir el-Esam, Rummânî ve özellikle Zemahşerî gibi ilk devir Mu'tezile âlimlerinin eserlerinden bazan eleştirmekle birlikte çokça yararlanmıştır. Bunlardan Ebû Müslim el-İsfahânî, filolojik tahliller ve âyetler arasındaki uyum konularında Râzî'nin önemli kaynaklarından biri olmuştur (Cerrahoğlu, sy. 2 [1977], s. 22-23).

Fahreddin er-Râzî bu eseriyle kendisinden sonra gelenleri geniş çapta etkilemiş, özellikle dirâyet tefsiri metodunu kullanan müfessirlerin kaynağını teşkil etmiştir. Kâdî Beyzâvî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, bir rivayet müfessiri olduğu halde İbn Kesîr, Ebûsûûd Efendi, İsmâil Hakkı Bursevî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, Ahmed Mustafa el-Merâgî, Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ, Elmalılı Muhammed Hamdi gibi müfessirler *Mefâtihu'l-gayb*'dan önemli ölçüde istifade etmişlerdir (Muhsin Abdülhamîd, s. 169-191; Cerrahoğlu, sy. 2 [1977], s. 55-56). Bütün bunlara rağmen, "Râzî'nin tefsirinde tefsirden başka her şey vardır" diyenler de olmuştur. Müfessirin dirâyet metodunun gereği olarak yaptığı felsefî ve ilmî açıklamaları bu tenkidin ana sebebi olmuştur. İbn Hacer el-Askalânî, Râzî'nin, şüpheleri ortaya koymada gösterdiği başarıyı bunlara cevap vermede gösterememesi yüzünden eleştirildiğini belirtir. Muhsin Abdülhamîd ise bu tenkitlerin çok insafı olmadığını söyler (*er-Râzî*, s. 194).

Mefâtihu'l-gayb'ın Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır (Brockel-

mann, I, 667; Jomier, sy. 13 [1977], s. 279-290). Eser birçok defa İstanbul (1278, 1294, 1307, 1308), Mısır (Bulak 1278; Kahire 1308-1310, 1327) ve Beyrut'ta (1934, 1411/1990) basılmıştır. Abdurrahman Muhammed'in otuz iki cilt olarak neşrettiği yazma (Kahire 1933-38) güvenilir bir nüshadır. *Mefâtihu'l-ğayb*, *el-Vâdih* adıyla Burhâneddin en-Neseî, *Ğarâ'ibü'l-Kur'ân* ve *regâ'ibü'l-furkân* adıyla Nizâmeddin en-Nisâbüî (nşr. İbrâhim Atve Ivaz, Kahire 1381/1962), *et-Tenvîr fi't-tefsîr muhtaşarü't-Tefsîri'l-kebir* adıyla Kâdî Muhammed er-Rîgî tarafından ihtisar edilmiştir. İbrâhim Şemseddin ve Ahmed Şemseddin *Fehârisü't-Tefsîri'l-kebir* ev *Mefâtihu'l-ğayb* adıyla bir indeks hazırlamışlardır (Beyrut 1990, 1992). Seyyid Süleyman el-Hüseynî *Mefâtihu'l-ğayb*'ı *Tafsilü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* ismiyle Türkçe'ye çevirmiştir (İÜ İslâm Araştırmaları Merkezi Ktp., nr. 6249). Ömer Hulûsî b. Serrâc Ali, Fahrreddin er-Râzî'nin tefsirinden *Muammâ-yı İlâhî* (İstanbul 1308), *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs* (İstanbul 1304) ve *İ'câz-ı Kur'ân* (İstanbul 1301/1884, 1308/1891) adlarıyla bazı tercümeler yapmış, Sırrı Paşa (Sırrî-i Girîdî) tarafından *Sırr-ı Kur'ân* ismiyle sadece Fâtîha sûresi Türkçe'ye çevrilmiştir (I-III, İstanbul 1886). Eserin dört mütercim tarafından gerçekleştirilen Türkçe tercümesi tamdır (I-XXIII, Ankara 1988-1997). R. P. Mc. Neile, "An Index to the Commentary of Fakhr al-Razi" adıyla bir fihrist hazırlamıştır (London 1933).

Mefâtihu'l-ğayb üzerine yapılan çalışmalar arasında Muhsin Abdülhamîd'in *er-Râzî: Müfessiren* (Bağdad 1394/1974), Yasin Ceylan'ın *Theology and Tafsir in the Major Works of Fakhr al-Din al-Razi* (Kuala Lumpur 1995) ve Abdülhakim Yüce'nin *Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf* (İzmir 1996) adlı eserleriyle Ali Yılmaz'ın *Fahrudin er-Razi'nin et-Tefsîrû'l-Kebir Adlı Eserinde Tenasüb ve İnsicam* (bk. bibl.), Zeki Yıldırım'ın *Râzî'nin et-Tefsîrû'l-Kebir'inde Fıkıh Usûlü Uygulaması* (bk. bibl.), Mehmet Adıgüzel'in *Kıraatlar Açısından Fahrudin Râzî ve Tefsîr-i Kebîr'i* (bk. bibl.), Muhammet Yılmaz'ın *Hadis Açısından Fahrudin er-Razi'nin Tefsir-i Kebir'i Üzerine Bir İnceleme* (2000, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İhsan Kahveci'nin *Fahrudin er-Razi'nin Mefatihu'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulumu'l-Kur'an* (2001, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı doktora tezleri ve Mus-

tafa Bayırlı'nın *Fahrudin er-Razi'nin Ahkam Ayetleri Tefsirinde İzlediği Metod* (1999, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezi zikredilebilir. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan yüksek lisans tezlerinde tefsirin tamamının fihristi de hazırlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fahrudin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Kahire 1938, II, 102; III, 11; IV, 21; XIII, 46-56; XXI, 160; XXV, 24; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), III, 381-385; Safedî, *el-Vâfi*, Wiesbaden 1959, IV, 254; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 427-428; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1756-1757; Brockelmann, *GAL*, I, 667; M. Sâlih ez-Zerkân, *Fahrüddin er-Râzî ve ârâ'ühü'l-kelâmiyye ve'l-felsefiyye*, Kahire 1383/1963, s. 44-45; Muhsin Abdülhamîd, *er-Râzî: Müfessiren*, Bağdad 1394/1974, s. 54, 169-191, 194; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 490-494; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1976, I, 294; Abdülvehhâb es-Sâbüî, *'Uyûnü'l-mü'elîfât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Haleb 1413/1992, I, 305-306; Abdülhakim Yüce, *Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf*, İzmir 1996, s. 251-252, ayrıca bk. tür.yer.; Ali Yılmaz, *Fahrudin er-Râzî'nin et-Tefsîrû'l-Kebir Adlı Eserinde Tenasüb ve İnsicam* (doktora tezi, 1996), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Zeki Yıldırım, *Râzî'nin et-Tefsîrû'l-Kebir'inde Fıkıh Usûlü Uygulaması* (doktora tezi, 1997), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 24-25, 310-312; Mehmet Adıgüzel, *Kıraatlar Açısından Fahrudin Râzî ve Tefsîr-i Kebîr'i* (doktora tezi, 1998), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 446-448; İsmail Cerrahoğlu, "Fahrudin er-Râzî ve Tefsîri", *İİFD*, sy. 2 (1977), s. 17-18, 22-23, 31-32, 55-56; J. Jomier, "Les Mafatih al-ğayb de l'Imam Fakhr al-Din al-Râzî", *MIDEO*, sy. 13 (1977), s. 278-290; Yasin Ceylan, "Fahrudin Râzî'nin Mefâtihu'l-ğayb Tefsiri Üzerine Bazı Mulâhazalar", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 3, Ankara 1987, s. 49-50; J. H. Kramers, "Râzî", *İA*, IX, 646.

LUTFULLAH CEBECİ

MEFÂTİHU'L-GAYB

(مفاتيح الغيب)

Molla Sadrâ'nın

(ö. 1050/1641)

âyetlere dayanarak bazı felsefî konularda İsrâkî-tasavvufî mahiyette görüşler ortaya koyduğu eseri

(bk. MOLLA SADRÂ).

MEFÂTİHU'L-İ'CÂZ

(مفاتيح الإعجاز)

Lâhici'nin

(ö. 912/1506)

Şebüsterî'ye ait *Gülşen-i Râz* adlı mesneviye yazdığı Farsça şerh (bk. LÂHİCİ, Muhammed b. Yahyâ).

MEFÂTİHU'L-ULÛM

(مفاتيح العلوم)

Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'nin (ö. 387/997)

ansiklopedik eseri

(bk. HÂRİZMÎ, Muhammed b. Ahmed).

MEFHUM

(المفهوم)

Lafzın sözde zikri geçmeyen mânaya delâlet etmesini ifade eden usûl-i fıkıh terimi.

Fıkıhî hükümlerin ana kaynaklarını teşkil eden Kur'an ve Sünnet'teki ifadelerin yanı sıra fıkıh sonuçlarının belirlenmesinde etkili olan irade beyanlarının yorumunda lafız unsurunun önemli bir yeri bulunduğu fıkıh usulünde lafız değişik açılardan ayırma tâbî tutularak zengin bir terminoloji geliştirilmiştir. Bu ayırımlardan biri lafzın mânaya delâlet tarzı ve keyfiyetiyle ilgili olup bunlara "delâlet yolları" da denir. Hanefî usul âlimleri lafzın kullanıldığı mânaya nasıl delâlet ettiğini, yani mânanın doğrudan mı yoksa dolaylı mı ifade edildiğini belirlemek üzere delâlet yollarını ibarenin, işaretin, nassın ve iktizânın delâleti şeklinde dört kısma ayırırken Şâfilîler'in önderliğini yaptığı mütekellimîn metoduunu benimseyen usulcüler bu konuyu genellikle "mantûk" ve "mefhum" ana başlıkları altında incelemiştir. Usulcülerin çoğunluğunca benimsenen sonuncu yaklaşıma göre lafzın sözde zikri geçen (mantûk bih) hükmünü göstermesine "delâletü'l-mantûk" veya kısaca mantûk, sözde zikri geçmeye-nin (meskût anh) hükmünü göstermesine de "delâletü'l-mefhûm" veya kısaca mefhum adı verilir. Cumhurun genel bir isimlendirmeye mantûk adını verdiği durumlar Hanefîler'in ibare, işaret ve iktizâ dedikleri delâlet şekillerini kapsamaktadır. Mefhum da cumhura ait usul terminolojisinin bir parçası olup bazı çeşitleri Hanefîler'ce başka bir isimle karşılanmakta, bazı çeşitleri hakkında ise esasa ilişkin görüş ayrılıkları bulunmaktadır (ayrıca bk. DELÂLET; MANTÛK).

Mefhum terimi için usulcüler "söylenenin (mantûk bih) düşündürdüğü anlam", "lafızdan sözün konusu (mahallü'n-nutk) dışında anlaşılan mâna", "lafzın sözün konusu dışındaki göstermesi" gibi tanımlar verirler (İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, I, 448; Seyfeddin el-Âmidî, III, 63; İbnü'l-Hâcib, II, 171). Buna göre mef-